

## 4.1. Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis

Martin Ehala

### Sissejuhatus

Eestlased on taasiseseisvumise järel, ja iseäranis viimase kümne aasta jooksul muutunud oluliselt hargmaisemaks. Et keel on eestlaste jaoks rahvusidentiteedi keskne tunnus, siis on identiteedi hoidmine ja säilitamine välismaal tugevasti seotud eesti keele jätkuva kasutamisega. Samas on ajalugu näidanud, et uues keele- ja kultuuriruumis ei ole oma päritolukeele säilitamine kerge ülesanne. Isegi kui keele säilitamise soov on tugev ja eesti keel on kasutusel koduse keelena, suureneb iga põlvkonnaga sihtkohamaa kultuuri ja identiteedi osa inimese minapildis ehk kollektiivses mitmikidentiteedis.

Siiski sõltub keele ja identiteedi säilimine väga palju ka sellest, kui tugevad on erinevad eesti kogukonnad välismaal. Nii nagu Eestis määrab inimese elukvaliteeti suuresti see, kui arvukas on tema elukohaks oleva valla elanikkond, kas seal on lasteaed ja kool, kas rahvamajas on ringe ja kui kerge on pääseda teatrisse ja kinno, nii sõltub ka Eesti hargmaiste valdade – väliseesti kogukondade – elujõud valla suuruselt ja selles elavate inimeste aktiivsusest.

Artikli esimene osa on pühendatud erinevatele viisidele, kuidas rahvusidentiteeti määratletakse ja kuidas need erinevad võimalused mõjutavad arusaamist eestluse olemusest. Analüüsi eesmärk on näidata, millisel moel eri identiteeditüüpide ühendamine võiks olla aluseks

laiapõhjalisele arusaamisele eestlusest, n-ö suur-Eesti identiteedist. Artikli teine osa avab mitmikidentiteedi mõiste ja analüüsib eri põlvkondade väliseestlaste mitmikidentiteetide haldamise strateegiaid. Artikli kolmas osa annab ülevaate hargmaiste kogukondade tüüpidest ja nende mõjust identiteedi ja keele püsimisele.

#### 4.1.1. Identiteedi määratlemise viisid

Aune Valgu analüüs käesolevas peatükis (vt Valk 2017, käesolev kogumik) tõi esile niihästi rahvusidentiteedi määratlemise avarad võimalused kui ka asjaolu, et väga paljude etniliste rühmade jaoks on keel üks põhilisi eristavaid tunnuseid. Samas ei ole eesti keel muidugi ainus ega ka mitte vältimatu eesti identiteedi osis, vähemalt mitte kõigi eestlaste silmis, nagu Valk (2017, käesolev kogumik) näitab. Üsna suur osa inimesi nii välis- kui ka kodueestis on seda meelt, et juba algtasemel eesti keele oskus on piisav, et olla eestlane, ja et tegelikult on see võimalik ka keelt oskamata. Teise laine väliseestlastest nõustus selle väitega 84%, kolmanda laine väliseestlastest aga vaid 34% (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014). Eestis sees nõustus selle väitega 47% etnilistest eestlastest ja 48% mitte-eestlastest (Valk 2014). Muidugi on eestlaste hulgas ka puriste (niihästi kodueestis

kui ka välismaal), kelle jaoks aktsent või võõrmõjud on märk eesti identiteedi nõrkusest, kuid üldiselt püüavad väliseesti vanemad põlvkonnad nooremate keeleoskust mitte kritiseerida, et neil säiliks eestikeelse suhtlemise julgus (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Kui keel identiteedi tunnuseks on suuresti etnilise alusega, siis kodakondsus kui identiteedi tunnus on riikliku alusega. Keeleoskus ja kodakondsus ei kattu sajaprotsendilisel üheski maailma riigis, ning etnilise ja riigiidentiteedi pingeväli on hästi tuntud kõigile kaasaegsetele rahvusriikidele. Siiski on nii, et etnilised eestlased (niihästi diasporaas kui ka Eestis) üldjuhul oma identiteedi määratlemisel etnilisel ja riigiidentiteedil erilist vahet ei tee (Valk 2014), mis on tingitud sellest, et Eesti Vabariiki nähakse ja tajutakse etniliste eestlaste riikliku eneseväljendusena.

Teisiti on muidugi lood eesti keelt teise keelena kõnelejatega – nende puhul on eesti riigiidentiteet ja etniline identiteet erinev. Nagu on näidanud hiljutised uuringud (Valk 2014), on Eestis elavate venelaste puhul eesti riigiidentiteedi ennustajaks enesemääratlus Eesti venelasena või eesti keele kõnelejana, ja selle kõrval rahulolu oma eluga. Viimane sõltub omakorda tugevasti eesti keele oskuse tasemest, aga üksnes heast eesti keele oskusest eesti riigiidentiteedi jaoks ei piisa: oluline on Eestiga seotud enesemääratlus. Selliseid inimesi on Eesti venelaskonnas umbes üks kolmandik (vt Valk 2017, käesolev kogumik).

Vaieldamatult on eestluse elujõu huvides olla keele ja kodakondsuse ühendamisel eesti kollektiivses identiteedis võimalikult paindlik: eesti keel on vaid osale kodanikest emakeel, teine osa räägib seda suuremal või vähemal määral teise keelena. Samas on üsna palju selliseid inimesi, iseäranis väliseestis, kes kõnelevad eesti keelt küll emakeelena, kuid ei ole eesti kodanikud, ja selliseid, kes on eesti kodanikud, kuid eesti keelt ei kõnele (näiteks Eesti kodaniku välismaal sündinud ja üles kasvanud laps). Ei keel ega kodakondsus iseenesest taga veel inimese emotsionaalset sidet eesti rahvusidentiteediga, kuid mõlemad aitavad selle kujunemisele kindlasti kaasa.

Lisaks keelele ja kodakondsusele võib rahvuslikku identiteeti määratleda ka vereliini pidi. Traditsiooniliselt on selline identiteedimääratlus kasutusel ortodokssetel juutidel. Selle määratluse kohaselt antakse juudi päritolu edasi emaliini pidi, sõltumata inimese keeleoskusest, kodakondsusest või ka kultuuritaustast, samas pole see määratlus kunagi olnud üheselt üldkehtiv (Diamond 2014). Vereliini pidi rahvuskuuluvuse määramine on kasutusel ka Põhja-Ameerika indiaani hõimude juures, kus hõimu kuulumise eelduseks on indiaani päritolu esivanema olemasolu, kusjuures mõne hõimu puhul on eelduseks vaid 1/32 indiaani verd, s.t vähemalt üks 32-st vana-vana-vana-vanemast peab olema olnud puhastverd indiaanlane.

Enamiku Euroopa rahvaste juures üldiselt vereliini rahvusliku identiteedi määratlemisel ei kasutata. Samas tunnustatakse rahvuslikke juuri identiteedi võimaliku tunnuseks, isegi kui keeleoskus ja kodakondsus puuduvad. Sedamööda, kuidas väliseestis kasvavad üles uued põlvkonnad eestlaste järeltulijaid, suureneb kindlasti ka eesti juurtega inimeste hulk, kes väärtustavad oma eesti identiteeti, kuid ei pruugi osata eesti keelt.

Seda enam, et keeleoskuse säilitamine välismaal on keeruline, eriti kui inimene kasvab üles segaperes, kus üks vanematest räägib põhirahva keelt. Selle paratamatusega arvestades on väliseestlaste hulgas suundumus tunnustada ka keeleoskusega inimesi eestlaseks, kuigi nad eesti keelt ei räägi, peaaegu, et on soov õppida – ja tuuakse näiteks juute, leedulasi ja poolakaid, kes juba paljusid põlvkondi Ameerikas elades ja vaid üksikuid rituaalseid väljendeid tundes siiski peavad oma päritoluidentiteeti oluliseks (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

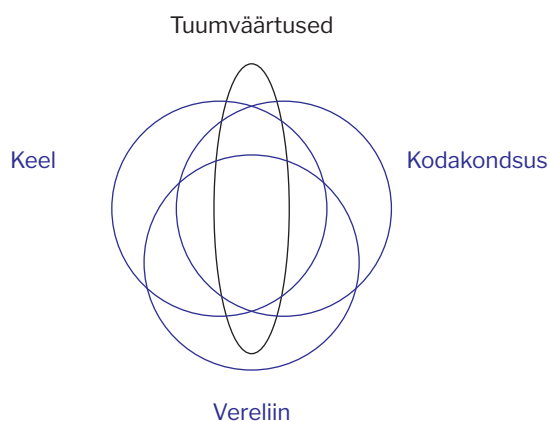
Enamiku kolmanda põlvkonna väliseestlaste jaoks on eesti juured muutunud peamiseks eesti identiteedi osaks sedavõrd, kuidas keeleoskus on nõrgenenud või kadunud. Ja eesti juured on olulised ka kolmanda rändelaine puhul: eesti päritolu on omamoodi kultuuriline kapital/pagas, millest vabaneda polegi võimalik ja mis sageli väljendub intervjuueeritavate tõdemuses, et „eestlane olen ja eestlaseks jään“ (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Lisaks eelnevatele on neljandaks oluliseks rahvusliku identiteedi määratlejaks kultuurilised tegurid, n-ö identiteedi tuumväärtused. Ka selle tunnuse kasutamine on olulisel kohal juutide juures, kelle jaoks identiteedi keskmeks on judaism kui rahvuslik religioon. Rahvuslik religioon tuumväärtusena on identiteedi osana kasutusel ka teiste rahvaste juures – näiteks kreeka õigeusk on oluline tegur, mis aitab hoida kreeka rahvuslikku identiteeti kreeka diasporaas Austraalias. Kultuurilised tuumväärtused on oluline tegur ka afrikaani keele säilimisel Lõuna-Aafrika Vabariigis, kuigi inglise keel on riigis üldkasutatav suhtluskeel.

Eesti identiteedi puhul on tuumväärtused samuti olulised ja need leiavad otsese väljenduse laulupeotraditsioonis, mis aitab luua eesti juurtega inimestel emotsionaalse sideme eesti identiteediga, mis mõjutab enesemääratlust. Nii on teise põlvkonna väljarännanud maininud murdepunktina oma eestluse säilitamise või avastamise jaoks just osalemist laulupeol. Subjektiivset enesemääratlust peetakse väliseestis oluliseks, isegi kui teistele pealtnäha kuidagi ei paista, et inimene võiks eestlane olla. Enesemääratluse kõrval peetakse siiski oluliseks armastust Eesti vastu, s.t emotsionaalset sidet. See on iseäranis tugev teise ja kolmanda põlvkonna eestlaste seas, samas kui Eestis sündinud ja üles kasvanud mainisid seda vähem, ilmselt seetõttu, et keeleoskus ja kultuuritaust muutis selle nende jaoks igapäevaseks ja loomulikuks (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Kuid emotsionaalne side eesti identiteedi ja tuumväärtustega ei ole ajakohane vaid eesti juurtega inimeste puhul. Laulupidu võib mõjuda emotsionaalselt siduvalt ka neile, kel pole eesti juuri, eesti kodakondsust ega võib-olla eesti keele oskustki. Sellisel viisil on eestlusega seotud näiteks suur hulk eestlaste teisest rahvusest elukaaslasi, kes elavad Eestis või ka välismaal, kuid on huvi ja elukaaslase tõttu tihedalt eesti kultuuriga kokku puutunud.

Joonis 4.1.1. Rahvusidentiteedi määratlemise viisid



Allikas: autori joonis.

Nagu jooniselt 4.1.1 nähtub, võib rahvusidentiteeti määratleda üsna mitmel erineval viisil. Need tunnused või nende kombinatsioon võib olla niihästi inimese rahvusliku enesemääratluse aluseks kui ka kriteeriumiks, mille alusel teised tema enesemääratlust tunnustavad – või ka tagasi lükkavad. Rahvuslik identiteet, nagu iga muu kollektiivne identiteet, pole kunagi üksnes enesemääratluse küsimus, vaid vajab kogukonna tunnustust. Näiteks ei piisa Ameerika indiaanlaseks olemisest vaid enesemääratlusest, vaja on, et teised indiaanlased tunnustaksid selle enesemääratluse ehtsaks.

Identiteedi määratlemise seisukohast on keskne küsimus just nende tunnuste valik, mille alusel inimese enesemääratlust tunnustatakse. Traditsiooniliselt on eesti rahvuslikku identiteeti mõistetud üsna keelekeskselt, mistõttu väga paljud nõrga keeleoskusega inimesed, kes sellegipoolest tunnevad eestlusega emotsionaalset sidet, on jäänud Eesti emakeelse enamuse poolt marginaliseerituks või lausa välja arvatud. Tänapäeva üleilmastunud maailmas ei pruugi nii kitsas identiteedi määratlus olla enam jätkusuutlik. Demograafilisi protsesse arvestades on üksnes keelisele identiteedile rajatud eestlus määratud pikaajalisele kahanemisele.

Avarama, n-ö suur-Eesti identiteedi puhul, mis hõlmab nii kodueestit kui ka väliseestit, oleks võimalik eestlusele aktiivselt kaasata tunduvalt suurema hulga inimesi. See hõlmaks keele ja kultuuri põhjal etnilisi eestlasi, olgu nad eesti kodanikud või mitte, eesti koda-

nikke, ka eesti keele oskusega inimesi, kellel on eesti juured, hoolimata sellest, kas keeleoskust ja kodakondsust on, ja isegi inimesi, keda seob Eestiga vaid emotsionaalne side, s.t kes jagavad eesti tuumväärtusi, isegi kui neil pole eesti juuri, nad ei oska eesti keelt ega ole eesti kodanikud. Loomulikult peaks kogu eesti identiteediarenduse eesmärk olema luua emotsionaalne side eesti identiteedi ja inimeste vahel, kes on kuidagi Eestiga seotud ja kes seetõttu võiksid pidada selle sideme teket või tugevnemist endale rikastavaks. Ühesõnaga, avarama eesti identiteedi määratluse puhul muutuks ka eestlaskond suuremaks ja eestluse mõiste avaramaks.

Võib muidugi väita, et maailm on liikumas kollektiivsete identiteetide hülgamise suunas, mille taustal eesti identiteedi arendamine paistab iganenud. Paraku ei ole kellelgi sellele küsimusele vastust. Niipalju on selge, et turvalises maailmas vajadus kollektiivse identiteedi järele kahaneb, heitlikel aegadel aga kasvab. Milliseks kujunevad lähemad aastakümned, on raske öelda. Ka kõige kosmopoliitsema arengu puhul läheb rahvuslike identiteetide hääbumiseks veel vähemalt paar põlvkonda. Seni on aga päris kindel, et kasvanud hargmaisus toob kaasa mitmesuguste kaksik- ja mitmikidentiteetide tekke ja laienemise. Ja seetõttu peab mitmikidentiteetidele tegema panuse ka arenev eestlus, kui ta ei soovi sattuda Raadile, Eesti Rahva Muuseumi eksponaadiks.

## 4.1.2. Mitmikidentiteet

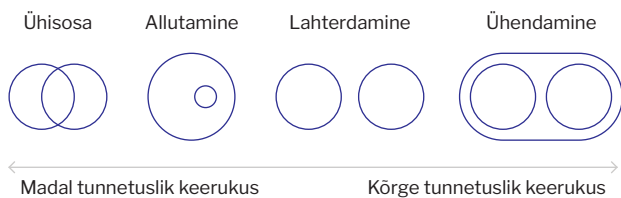
Et inimesed kuuluvad erinevatesse rühmadesse samaaegselt, siis ei ole neil vaid üks kollektiivne identiteet, vaid pigem terve hulk erinevaid kollektiivseid identiteete. Need identiteetid on korrastatud erinevates mõõtmetes, nagu sugu, rass, etnilisus, keel, vanus, usk, eriala jne. Igaüks neist võimaldab omakorda mingi kindla arvu kollektiivseid identiteete: näiteks soo kategoorias on kaks valikut: mees ja naine (kuigi viimaste feministlike arengutena on hakatud üles ehitama sugude süsteemi, kus kahe kategooria asemel on terve spekter valikuid); rassi skaalal on tunduvalt rohkem valikuid ja veelgi rohkem on võimalusi etnilisuse skaalal.

Enamikul inimestest on vaid üks identiteet igas mõõtmes – kas mees või naine, aga mitte mõlemad, muslim või kristlane, aga mitte mõlemad jne. Siiski, mitte just väga harva erandina on inimestel võimalik omada ka rohkem kui üht identiteeti samas mõõtmes. Näiteks võib inimene tunda ennast kahe rahvuse esindajana. Sellisel puhul on tegemist mitmikidentiteediga.

Roccas ja Brewer (2002) väidavad, et mitmikidentiteet suurendab inimese kollektiivsete identiteetide tunnetuslikku keerukust ja et keerukamad identiteetid on oma olemuselt vastuolulised, mida inimesed püüavad erinevate tunnetuslike võtetega lahendada. Roccas ja Brewer (2002) toovad välja neli põhistrateegiat, kuidas

mitmikidentiteete omavahel kombineerida, et nende omavahelist vastuolu hallata: ühisosa, allutamine, lahterdamine või ühendamine (vt joonis 4.1.2).

Joonis 4.1.2. Mitmikidentiteetide haldamine



Allikas: põhineb Roccase ja Breweri 2002: 90 skeemil.

Lihtsaim viis mitmikidentiteediga toime tulla on piiritleda oma identiteet eri identiteetide ühisosaga ja näha neid inimesi, kes jagavad sinuga täpselt sama tunnuste komplekti oma rühmana. Sellist identifitseerimist tuleb ette teise põlvkonna väliseestlaste hulgas, kes oma elukohamaal tunnevad end eestlastena, aga Eestis pigem oma elukohamaa esindajana. Seetõttu on neil raske identifitseerida end kummagi rahvusliku rühmaga täiel määral. Samas aga on selles põlvkonnas tekkinud hea kokkuvõlvustunne teise põlvkonna eestlastega üle maailma: nad jagavad sama elu- ja identiteedikogemust, ja kuigi nende elukohamaad on erinevad, ühendab neid väliseesti kultuur ja identiteet (vt Ojamaa ja Karu-Kletter 2014: 188). Kindlasti on selle identiteedi tekkimiseks suure panuse andnud rahvusvaheline ESTO-pidustuste traditsioon.

Allutamine identiteedi haldusstrateegiana on veidi keerukam. Sel puhul näeb inimene üht oma identiteetidest peamisena ja teisi kõiki kõrvalistena. Näiteks naisjurist võib ennast identifitseerida põhiliselt juristina ja kõik ta muud identiteedid (etnilisus, sugu, perekonnaseis jne) on tema jaoks väheolulised. Selline identiteet iseloomustab paljusid kolmanda põlvkonna väliseestlasi, kelle jaoks elukohamaa rahvuslik identiteet on peamine ja eestlust üksnes tajutakse ajalooliste juurtena. Samuti võib selline identiteet kujuneda esimese põlvkonna väljarändajatele, kelle jaoks eesti identiteet on olnud peamine. Pikaajaline elu ja kohanemine uues asukohariigis on aga lisanud uue identiteedikihistuse, mis siiski põhiidentiteediga konkureerida ei suuda. Esimese põlvkonna eestlaste hulgas on aga ka selliseid, kellel mitmikidentiteeti pole kujunenud, vaatamata sellele, et välismaal on elatud kauem kui Eestis (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014).

Keerukuselt järgmine on lahterdamise strateegia, mille puhul hoiab inimene oma eri identiteedid lahus ja aktiveerib need olukorrast sõltuvalt. Näiteks kakskeelne inimene võib identifitseerida end ühes kultuuri- ja keelekeskkonnas täielikult selle rahvusliku identiteediga, andmata märki teise identiteedi olemasolust, teises kultuuri- ja keelekeskkonnas aga käitub vastavalt oma teisele identiteedile. Selline identiteetide haldamine

on iseloomulik osale teise põlvkonna väliseestlastele (eriti sõjajärgsetele), kes kasvatati üles eestikeelse ja –meelsena, aga päritolumaa keelt ja identiteeti polnud võimalik siiski vältida. Samuti iseloomustab see identiteedistrateegia neid viimase rändelaine esindajaid, kes läksid juba eseseisvast Eestist lastena või sündisid välismaal, kuid on kasvanud eesti peres, käinud vähemalt mõne aasta eesti koolis ja on tihti küllastanud Eestit. Kahes keele- ja kultuurikeskkonnas üleskasvamise tulemusel on neil omaealiste sõpruskond niihästi Eestis kui ka elukohamaal, mistõttu nad tunnevad end võrdselt tugevana mõlemas kultuuri- ja keeleruumis.

Kõige keerukam mitmikidentiteedi haldamise strateegia on ühendamine, mille puhul inimene lõimib korraga kõik oma identiteedid ja arvab tunnetuslikult oma rühma kõik, kellega ta jagab mõnda oma identiteetidest. Selline identiteet on omane osale kolmanda rändelaine esindajatest, neile, kelle sissetulek, haridustase ja mobiilsus on kõrgem ja kes ühendavad oma rahvusliku, kosmopoliitse ja uue asukohamaa identiteedid (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014). Arvatavasti on selline identiteetide ühendamine vähem levinud lihttööliste seas, keda kujutatakse ette pigem kindla etnilise taustaga siserändaja kui paindliku ja kosmopoliitse identiteediga diginomaadina.

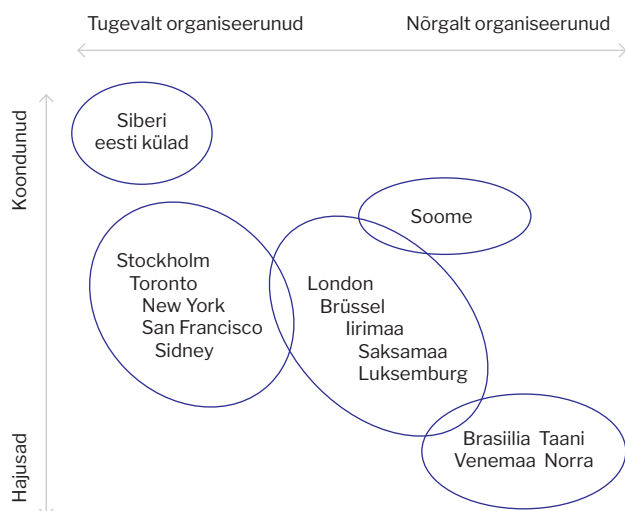
Inimesel on kalduvus vähendada maailma tunnetuslikku keerukust, et vähema vaeva ja suurema selgusega selles orienteeruda. Selle tulemusel on keerukatel mitmikidentiteetidel kalduvus aja jooksul muutuda lihtsamaks, mis enamasti on viinud mitmikidentiteetide kadumiseni. Tõsi, selle protsessi kiirus sõltub paljudest teguritest, näiteks eri identiteetide tuumväärtuste kokkusobivusest, segaabiellude osatähtsusest ja hargmaise kogukonna iseloomust.

### 4.1.3. Eesti hargmaiste kogukondade tüübid

Üleilmastumise ajal on maailm muutunud väiksemaks. Inimesed liiguvad rohkem ja kiiremini, skaibi- ja internetiühendus toob lähedale kodused ning koduse kultuuri. Väliseesti ei ole enam kodueestist logistiliselt ega mõtteliselt nii eraldatud kui vanasti. See on põhjus, miks tuleks hakata väliseesti kogukondadesse suhtuma kui Eesti loomulikku osasse – nad on kui Eesti hargmaised vallad ja peaksid moodustama osa Eesti regionaalpoliitikast. Ja kui olla ausalt kriitiline Eesti regionaalpoliitika suhtes, siis mõned Eesti ääremaa vallad on praegu halvemini keskustega ühendatud ja vaesema kultuurieluga kui mõnedki hargmaised vallad. Kuid nii nagu Eesti pärisvaldade demograafiline, majanduslik ja kultuuriline olukord erineb, on ka hargmaised vallad eri tüüpi ja seetõttu ka erinevate probleemidega.

Eesti identiteedi ja keeleoskuse püsimine hargmaiste inimeste hulgas sõltub suures osas kogukondade iseloomust – kas need on hajutatud või koondatud, organiseerunud või organiseerumata. Loomulikult ei ole piirid nende tüüpide vahel selged, pigem on tegu kahe pidevskaalaga, mille suhtes on väliseesti kogukondi võimalik iseloomustada (vt joonis 4.1.3). Joonis 4.1.3 ei ole täppisteaduslik ega ammendav diagramm, pigem üldistav illustratsioon, mis aitab järgnevat ülevaadet veidi süstematiseerida.

Joonis 4.1.3. Väliseesti kogukondade tüüpe



Allikas: autori joonis.

### Koondunud ja organiseeritud: idadiasporaa kogukonnad

Eesti idadiasporaa tekkis esimese rändelaine tulemusel üle saja aasta tagasi. Tollase majandus- ja rahvuspoliitika tulemusena oli see suuresti asundusränne, s.t väljarändajad asusid sageli koos teele ühest Eesti piirkonnast ja asutasid uuel kodumaal (valdavalt Venemaal) oma eestikeelse küla. Asundusse rajati luteri kirik, rahvamaja ja kool, peeti au sees rahvuslikke väärtusi, kuigi Eestis suhtuti väljarännanutesse nagu isamaa reeturitesse (Jürgenson 2015: 33). Sageli rajati küla täiesti tühjale maa-alale, kus ei olnud varasemat asustust. Et elati eraldatult, siis ei olnud kakskeelsus üldine, vene keelt osati vaid niipalju, et hakkama saada. Samuti oli suhtumine segaabielludesse kaua väga tauniv ja venelastega kurameerijaid halvustati avalikult. Alles siis, kui koolid Stalini ajal venekeelseks muudeti (1937–1938) ja küladesse tulid venekeelsed õpetajad, muutus vene keele oskus üldisemaks, seda enam, et noored naisõpetajad leidsid sageli omale eesti külast mehe (Korb 2012: 55).

Ruumilise eraldatuse tõttu moodustas iga küla omaette terviku, kus eesti keel oli kasutusel loomuliku suhtlusvahendina kuni ajani, mil ühiskondlike olude sunnil algas etniline segunemine põhirahvaga. Sellegipoolest

olid idadiasporaa eesti külad oma keele ja kultuuri säilitamisel väga jätkusuutlikud. Nad püsisid jätkusuutlikuna kaugelt üle kolme põlvkonna, mida peetakse üldiselt kaksikidentiteedi püsimise piiriks. Ja kõige lõpuks ei hääbunud Eesti idadiasporaa külad mitte loomuliku sulandumise tulemusel, vaid suuresti Nõukogude Liidu sihiliku rahvastiku- ja majanduspoliitika tagajärjel, mille üks eesmärke oli rahvaste etniline segamine, tolle ajastu multikultuursus. Eesti ühendamine Nõukogude Liiduga andis paljudele võimaluse tulla Eestisse, osa lähetati siia nõukogude võimu esindajatena (vt Jürgenson 2015), ning Nõukogude Liidu lagunemine tõi kaasa Venemaa eestlaste rekordilise tagasirände Eestisse. Segunemine ja tagasiränne lõhkusid algselt tugevate eesti külade sisemise tervikkikkuse.

Praeguseks on idadiasporaa kaotanud oma jätkusuutlikkuse eestikeelse ja eestimeelse keskkonnana. Kuigi idadiasporaa eestlastel on eestlastega sarnaseid etnilisi tunnuseid, siis rahvuslik enesemääratlus erineb. See avaldub eeskätt väärtuspildis, näiteks suhtumises Venemaasse, mis Eestis on negatiivne, aga idadiasporaa mõistetaval kombel positiivne. Sagedased on väited, et oleks parem meile kõigile, kui Eesti oleks Venemaa koosseisus (Jürgenson 2015: 46). Teisisõnu, nende mitmikidentiteedis on kesksel kohal vene rahvusidentiteet ja eesti identiteet on sellele allutatud.

### Koondunud ja organiseerumata: Soome eestlaskond

Soome eestlaskond on oma olemuse ja arvukuse tõttu samuti ruumiliselt koondunud kogukond (vt Praakli 2017). Suur osa Soome eestlastest elab geograafiliselt suhteliselt kitsalt piiritletud alal Helsingis ja selle lähistel, kuid arusaadavatel põhjustel ei moodusta kuskil omaette suletud või poolsuletud asustust – teadaolevalt ühtki eestlaste linnaosa või kvartalit Soomes ei ole. Ida-Helsingis, kus eestlaste asustustihedus on kõrgeim, moodustavad nad vaid 5% piirkonna elanikkonnast.

Ajalooliselt on Soomes tugev eestlaste kogukond puudunud, põhiline kultuuriline tegevus oli koondunud estofiilide ümber (Tuglase Seltsi kaudu). Pärast Eesti taasiseseisvumist arenesid kontaktid Soomega väga kiiresti: vaid turismikontaktidest 1980-ndate lõpul ingerisoomlaste ümberasumiseni 1990-ndate algul, õppimisvõimaluste avastamiseni 1990-ndate lõpul, Soome tööturu avanemiseni 2006. aastal ning suuremahulise töölesiirdumiseni 2008. aasta majanduslangusele järgnenud ajal (vt Jakobson ja Kalev 2013). Seega on Soome eestlaskond täiel määral kolmanda rändelaine jooksul kujunenud kogukond.

Erinevalt esimese väljarändelaine mõjul kujunenud idadiasporaaast ja teise põhjal kujunenud läänediasporaaast, mille teke oli suuresti kollektiivne protsess, on kolmas rändelaine individuaalne, s.t väljarändajad

ei lähe koos rajama põllumajanduslikku uusasustust, või ühiselt pakku nõukogude võimu eest, vaid eri aegadel ja eri põhjustel, osa ajutisemalt, osa püsivamalt. Ja nii nagu kolmandas rändelaines osalejate põhjused on erinevad, nii on erinev ka nende majanduslik, hariduslik ja poliitiline taust.

Selline üksikinimeste rändest tekkiv kogukond ei ole oma tekkemomendil organiseerunud, ka puudub sellel üks ja ühine vajadus rahvuslikuks organiseerumiseks. Nii ajavad kolmanda rändelaine esindajad rohkem oma asja (Ojamaa ja Karu-Kletter 2014: 193). Seetõttu on Soome eestlaskonnal olnud organiseerumine keerukam ja vaevalisem kui teise laine ajal 1944. aastal Eestist lahkunud pagulaskogukondadel. Osalt võib põhjuseks olla ka Soome keeleline ja kultuuriline lähedus, mis võimaldab suhteliselt kergelt sulandumist.

Samas on eestlaste koondumine Helsingi piirkonnas sedavõrd kõrge, et rahvuslikul pinnal organiseerumine pole jäänud tulemata, kuigi selle organiseerumise eesmärk pole üksnes eestluse ja eesti keele hoidmine, vaid pigem vaba aja veetmine ja lõõgastumine ühistel koosviibimistel. Helsingis on Eesti Maja, eestikeelne raadio FinEst FM, sagedased on eesti esinejate kontserdid ja peod. Selline ühistegevus iseloomustab paljusid hargmaiseid kogukondi tänapäeva heaoluühiskondades ja selle eesmärk on pakkuda ajutist leevendust kohanemispingele, mida võõras kultuuris tuntakse. Samuti kasutab selline organiseerumine olemasolevat identiteeti usaldusvõrgustikuna, et vastastikku üksteist toetada igapäevaste asjaajamistega toimetulekul või lihtsalt enesehinnangu tõstmiseks. Selles rollis toimib päris edukalt Facebooki grupp Eestlased Soomes, kus on 33 000 liiget (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). Eesti identiteet on seega kultuuriline kapital, mida uuel asukohamaal Soomes saab kasutada turvavõrguna. Isegi kui Eesti suhtes tuntakse mõningat kibestumist, täidab eesti identiteet siiski oma põhifunktsiooni vastastikuse usalduse tekitamisel.

## Hajus ja organiseerunud: eesti kogukonnad maailma metropolides

Eesti kogukonnad maailma suurlinnades on pika ajalooga, kandes mõnel puhul järjepidevust üle kõigi kolme rändelaine. Pidev uute immigrantide juurdevool on nende püsivuse üks põhjus. Teine põhjus on nende kogukondade tugev organiseeritus ja majanduslik alus. Alustades esimestest Eesti seltsidest, on suurlinnades olevad eesti kogukonnad investeerinud kinnisvarasse, rajades Eesti Maju, ajalehti, ja isegi finantsasutusi. Põlvkondade jooksul kogunenud ressursid on loonud nendele kogukondadele tugeva aluse, teatud mõttes isegi kohustuse noorematele põlvkondadele kogukonna tegevust edasi viia.

Vaieldamatult on eesti kogukonnad suurlinnades tugevaimad seal, kus teise rändelaine mõjul tekkisid

suurimad väliseesti keskused, ja mis on samas olnud tugevaks tõmbekeskuseks ka kolmandale rändelainele nagu Stockholm, London, Toronto, New York, San Francisco, Sidney. Suurlinnad toimivad kohaliku eestikeelse kogukonna keskustena, samas on vahemaad sedavõrd suured, et mingist koondunud kogukonnast rääkida pole võimalik. Lisaks tuleb arvestada, et enamasti toimivad suurtes linnades asuv Eesti Maja, selle juures tegutsev pühapäevakool ja seltsid tõmbekeskusena ka tervele piirkonnale ja ümbruskonnas asuvatele väiksematele keskustele. Sellised väliseesti piirkonnad, tinglikult „hargmaised maakonnad“ võivad olla väga suured, näiteks Ameerika idakallas või läänekallas (vt Sööt 2016). Samamoodi kuuluvad ühtsesse tervikusse Rootsi erinevad kogukonnad ja Austraalia kogukonnad.

Eestlaskonnad maailma suurlinnades on põlvkondlikult mitmekesised, hõlmates inimesi teisest ja kolmandast rändelainest, niihästi esimese, teise kui ka kolmanda põlve eestlasi ning nende pereliikmeid. Hariduslikult ja majanduslikult on tegemist keskmisest edasijõudnuma ja kultuurihuvilisema ühiskonnakihihiga, kellest osa on välismaal sündinud pagulaste järeltulijad ja osa läinud välismaale eneseteostuse ajel, õppima või leidnud seal elukaaslase.

Enamikus nendest kogukondadest on toimunud teise ja kolmanda rändelaine väljarännanute edukas ühtesulamine. Arvestades suurlinnade jätkuvalt ligitõmmet ning tugevat sidet ka Eesti diplomaatilise esindusega, võib neid kogukondi pidada jätkusuutlikuks, osalt kindlasti seetõttu, et nad suudavad kaasa harrata arvukalt eestlastest diginomaade. Võib olla kindel, et need kogukonnad suudavad pakkuda ka võõrsil segaperekondades sündinud lastele piisavat tuge, et kujundada eesti identiteedi arengut toetav esmane eesti keele oskuse tase.

## Väga hajusad kogukonnad

Väiksemates linnades, samuti maades, kus pole olnud tugevat teise rände ajal tekkinud kogukonda, ja kuhu tänapäeval ei ole suurt rändetõmmet, on raskem rajada organiseeritud ja hästi toimivat eesti kogukonda.

Heaks näiteks on Saksamaa, kus ajalooline väliseesti kogukond on olnud nõrk ja kuhu taasiseseisvumise järel asusid elama põhiliselt noored naised, kes õppimise või töötamise kõrvalt ka perekonna löid (Kälissaar 2010). Alles siis, kui neist peredest sündinud lapsed hakkasid saama kooliealisteks, tekkis piisav vajadus ja huvi eestluse arendamiseks, mis on viinud eesti pühapäevakooli loomiseni. Et vahemaad on suured, siis ei ole tegevus väga aktiivne. Sedavõrd, kuidas sisseränne on suurenenud, on tekkinud ka rohkem huvi ja võimalusi ühistegevuse jaoks. Heaks näiteks on Berliin, mis on tõmbekeskuseks paljudele vabade kunstide harrastajatele ja üliõpilastele (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). See

elav ja liikuv noor eestlaskond on edukalt hakanud aren-dama ühistegevust suhteliselt tühja koha peale (Berliinis ei tekkinud arusaadavatel põhjustel 1944. aastal Eestist lahkunute pagulaseesti kogukonda).

Teine sarnane näide on Iirimaa, kus samuti pole olnud pagulaseesti kogukonda ega ka Eesti Maja. Suurem eestlaste ränne Iirimaale algas pärast Euroopa Liiduga ühinemist. Praegu elab seal umbes 3000 eestlast, põhili-selt Dublinis ja Corkis. Alanud on rahvuslik organiseeru-mine, 2009. aastal loodi Corki Eesti pereselts Üheskoos, 2012 Dublinis Eesti Kultuuri ja Spordiselts, praegu toimib mõlema juures ka Eesti kool, on rahvatantsuansambel ja projektipõhine koor, Facebooki grupis on umbes 1000 liiget (Soone 2016). Suure osa Iirimaa eestlaste kogukon-nast moodustavad inimesed, kes on otsustanud oma elu püsivalt Iirimaaga siduda, pendelrännet on harvem. Suur osa Iirimaale rännanuist on segaabiellud ja (võib-olla kohalikust kultuurist mõjutatuna) sündinud on palju lapsi: 2006 taotleti saatkonnast alla aastastele lastele 40 reisidokumenti ja 2007. aastal 50 reisidokumenti (Rohtla 2008). Oma olemuselt on Iirimaa eestlaste kogukond ehk sarnane Soome eestlaskonnaga, mis on samuti tekkinud suhteliselt hiljuti ja on oma organiseerumise esimeses astmes, kuid määravaks erinevuseks on kogukondade suurus. Seda tasakaalustab võib-olla mõnevõrra Iirimaa eestlaste tugevam ühtekuuluvustunne, mis on tingitud Eesti geograafilisest kaugusest, kogukonna mugavast suurusest ning suurematest kultuurierinevustest Iiri-maaga (Rohtla 2008).

## Kokkuvõte

Üleilmastumine on oluliselt suurendanud eestlaste liikuvust, mis on endaga kaasa toonud kolmanda rändelaine. Võrreldes varasematega toimub praegune märgatavalt erinevates tingimustes: rahvusvaheline transport on oluliselt kiirem ja odavam kui varem, piiriületus oluliselt lihtsam, ühenduse pidamine kodustega võrreldamatult vahetum ning võimalus Eesti päevasündmustega kursis olla ja kultuurist osa saada palju avaram. Need erisused kätkevad endas Eesti ühiskonnale niihästi ohte kui ka võimalusi.

Ühest küljest muudab vaba liikumine väljarände psühholoogiliselt lihtsaks, mis Eesti majandusliku nõr-kuse korral võib viia Eesti jätkusuutlikkust mõjutava väljarändeni. Teisest küljest võimaldab infotehnoloogia siduda Eesti ja tema hargmaised kogukonnad üht-seks globaalseks Eesti ühiskonnaks, mis looks senisest avaramad majanduslikud, kultuurilised ja demograafi-lised arenguvõimalused. Kas kolmandast väljarändest kujuneb Eesti arengu pidur või kiirendi, sõltub pal-juski sellest, kuidas eestlaste enamus määratleb eesti rahvusidentiteeti.

Traditsiooniliselt on eestlased määratlenud eesti rahvusidentiteeti keelepõhiselt, mistõttu on olnud paratamatu, et hargmaistes kogukondades sündinud ja kasvanud põlvkonnad ei ole saanud end tunda täiel mää-ral eestlastena. Varasemal ajal on keerukas reisimine ja harvad kontaktid takistanud ka emotsionaalse sideme tekkimist Eestiga, mistõttu on eesti juurtega inimesed välismaal aegapidi kaotanud oma mitmikidentiteedi ja sulanud sihtkohamaa rahvastikku.

Vaieldamatult toimivad kultuurilist sulandumist põhjustavad protsessid hargmaistes kogukondades ka üleilmastumise ajal, kuid tehnoloogia ja transpordi areng on oluliselt lihtsamaks muutnud kontakti hoid-mise Eestiga. See tähendab, et eesti rahvusliku identi-teedi püsimine sõltub tänapäeval palju vähem oludest ja palju rohkem sellest, kas eestlaste välismaal sündinud ja/või kasvanud järeltulijad soovivad end eestlasena määratleda ja kas Eestis elavad eestlased on valmis nende enesemääratlust tunnustama.

Kellegi rahvusliku enesemääratluse tunnustamine sõltub otseselt sellest, kuidas ühiskond rahvuslikku identiteeti määratleb – kitsalt või avaralt. Selleks et üleilmne Eesti ühiskond saaks kujuneda, on vaja avarat rahvusidentiteedi määratlust, sellist, mille kohaselt saab eestlaseks pidada kõiki, kes mingi tunnuse alusel ennast eestlasena määratleda soovivad. Ja selline eesti identiteedi avardamine ei peaks olema mitte lihtsalt jahe mööndus, vaid aktiivne kaasav hoiak, mis võimaldaks emotsionaalse sideme tekkimist Eestiga, ilma milleta tasakaalustatud ja püsiv mitmikidentiteet kujuneda ei saa. Lootust annab asjaolu, et kodueestlaste identi-teedimääratlus on viimastel aastakümnetel muutunud mõnevõrra avatumaks (vt Valk 2017, käesolev kogumik).

Loomulikult ei taga eesti rahvusidentiteedi avar määratlus eestlaskonna püsimist välismaal, kui välja-rännanud ise ei tunne huvi oma rahvusidentiteedi säi-litamise vastu ning hargmaised kogukonnad jäävad nõrgalt organiseerituks. Võtmeküsimuseks kujuneb ilmselt emakeeleõppe ja eestikeelse hariduselu aktiiv-sus, samuti tihedad kontaktid Eestiga (vt Praakli 2017, käesolev kogumik). Varasemad väljarände kogemused on näidanud, et tugevalt organiseerunud kogukondades püsib eesti keel kauem ja rahvusidentiteet on tugevam. Praegune, kolmas väljarändelaine on paljudes kohtades toonud värsket verd ja energiat teise rändelainega tek-kinud kogukondadesse, saades omalt poolt tuge kogu-konna poolt aastakümnete jooksul kogutud ressursidest ja taristust. See on loonud harukordse võimaluse kaasaja infotehnoloogiat kasutades siduda välis- ja kodueesti üheks üleilmseks Eesti ühiskonnaks. Kui nii läheb, võib osutada, et praegune kolmas rändelaine ei tähenda Eesti nõrgenemist, vaid kujuneb hoopis arenguhüppeks.

Artikkel on valminud institutsionaalse uurimisteema „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas“ (IUT20-3) raames.

## Viidatud allikad

- Diamond, J. A. (2014). The Questioning Jew and the Jewish Question. *CrossCurrents*, 64 (1), 123–130
- Jürgenson, A. (2015). Ethnic and national-ethnocultural processes in the Estonian eastern diaspora/Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest eesti idadiasporaas. *Acta Historica Tallinnensia*, 21 (1), 23–51.
- Kalev, L. & Jakobson, M.-L. (2013). Hargmaisuus Eesti-Soome ruumis. *Acta Politica Estica* (4), 95–113.
- Korb, A. (2012). Siberi eestlaste kohanemisest ja sulandumisest pärimusainese põhjal. *Mäetagused. Hüperajakiri* (50), 47–70.
- Kälissaar, T. (2010). Eestlased ja eesti keel Saksamaal. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Toim. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 433–454.
- Ojamaa, T. ja Karu-Kletter, K. (2014). Diasporaa-eestlaste enesekuvand muutuv maailmas / The self-image of diaspora Estonians in the changing world. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 10 (13).
- Roccas, S. & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2), 88–106. doi:10.1207/s15327957pspr0602\_01
- Rohtla, E (2008). Keeleõppimiseks ja kogemuste saamiseks lirmaale läinud eestlased leidsid sealt Eesti. *Sakala*, 30. aprill. <http://sakala.postimees.ee/2195385/keeleoppimiseks-ja-kogemuste-saamiseks-iirimaale-lainud-eestlased-leidsid-sealt-eesti>.
- Soone, M. (2016). Rahvuslik identiteet ning selle säilitamine muusika kaudu teises kultuurikeskkonnas lirimaa Eesti kogukonna näitel. *Bakalaureusetöö. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia*.
- Sööt, S. (2016). Where do Estonians live? *Vaba Eesti Sõna / Free Estonian Word*. 26. oktoober. <http://www.vabaeestisona.com/index.php/news-in-english/7137-where-do-estonians-live.html>.
- Valk, A. (2010). Keel ja identiteet: Keele roll eestlaste identiteedis. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koost. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg: Eesti Keele Sihtasutus, lk 113–141.
- Valk, A. (2014). The Role of Language in Estonian Identity. In: Vihman, V.-A. & Praakli, K. (Ed.). *Negotiating Linguistic Identity: Language and belonging in Europe (223–253)*. Oxford: Peter Lang Publishers House. (Nationalisms across the Globe; 14).